

bennünket, mi meg az eget. Nem egyedüli költészetében, természetesen ezek a testámentumi sorok:

*Kell jönni még, igen, kell jönni még
egy szerelvénynek, melyre az van írva,
hogy az édenkert a végállomása.*

(Szépirodalmi.)

AGH ISTVÁN

Kettős portré

NEMES NAGY ÁGNES: A HEGYI KÖLTŐ

Valahogy kívülről is láttam magamat, míg ujjongva újraolvastam Nemes Nagy Ágnes Babits-könyvét. Mulatságos voltam infantilis belefeledkezésemmel, elragadtatással, ahogy vissza-visszalapoztam és többször is eldaloltam a Kortársból már ismert tanulmány néhány sorát, egy-egy — látszólag — odavetett megjegyzését, ahogy magamba szívtam, bekebeleztem az egészet. És csodálatos volt, hogy közben éppen Nemes Nagy Ágnestől kaptam felmentést gyerekes lelkendezésemért: ha neki szabad kamasz-rajongással írni Babitsról, ha az ő mondatait ma is átforrósítja a felelőtlenebb szenvedély, ha köntörfalazás nélkül beszélhet gyerek-kötődéséről-szeretetéről — végtére nekem sem kell talán restellni, hogy verselemzéseit olvasva boldogan csapkodom a heverőt, s hogy aki belép a szobába, annak kéretlenül-tapintatlanul elszavalok néhány passzust.

Talán a legjobb is, ha mindent Nemes Nagy Ágnesre hárítok, ha egészen belekapaszkodom és követem. Például ha a lobogás és a meghitt szeretet beismerése után értelmezni próbálom, hogy mit jelent számomra könyve, gondolkodásmódja — ő maga.

Vagy két évtizeden át nem éreztem a mester hiányát, bár tárgyilagosan tudtam, hogy idősebb, már életművel rendelkező pályatársaim közül senki sem adott nekem meghatározó, döntő szellemi-írói útmutatást, legalábbis nem többet-elevenebbet, mint amennyit könyvekből merítettem. Értelmetlenül akkor kezdtem csak sóvárogni — s akkor persze visszamenőleg — mester után, amikor már elmúlt lehetséges tanítvány-időszakom. S bár annak idején nyakas voltam, azt hiszem, jó és hálás tanítvány lettem volna. Csakhogy az előttem járó nemzedékből senki sem vállalkozott igazi mesterszerepre. Kihez vonzódtam? Hol kereshettem volna mestert? Aki eszmélkedésével együtt lett (kellett hogy legyen) antifasiszta, akinek a felnőtt élet egyet jelentett a világpépítő lendülettel, aki szerelmesen őrizte az egész klasszikus kultúrát s boldog bizalommal hitte, hogy annak nincs vége, ő, hányféleképpen megújítható, aki öntudatosan hallgatott el s némán dobta oda szépnek ígérkező karrierjét, aki nem engedett a szelídebb erőszaknak sem, nem bizonyult megvehetőnek például — mester tehát, aki leírt soraival, esetleg a hallgatásával, a tartásával vezetett volna. A nagyon kevés esélyes közül is Nemes Nagy Ágnes lehetett volna az első, már csak azért is, mert benne pedagógiai szenvedély is akad. Ha mesteremnek tudhatnám, róla szólva most milyen repesve kölcsö-

nőzném a saját szavait: „rajongásaim listája hosszú, de azért ő irodalmi tudatom iniciáléja”. Ízlelgetem a félmondatot, próbálom átültetni, s belevörösödök: úgy látszik, irodalmunk menthetetlenül nélkülözi a pásztorokat. Talán éppen a dacosan hallgató évek okozzák, hogy ma nincsen babitsi értelemben mesterünk. A bezárkózás, a nyílt harc elmaradása, a társak, az egyszerre visszavonulók közötti jogos vagy jogtalan gyanakvás, az *atomizálódás* alapos nyomokat hagyott; és mintha a világ új, pillanatnyi kérdései nem riokoltanának, mintha nem robognának az új évek, újabb évtizedek, a legnagyobb szerűbb könyvek a múltba hajolnak, az időből kikölkenten befejezettséget sugallnak ott, ahol a fiatalabb pályatárs még adekvát választ, megújított magatartást vár. Csak egy példa: a felszabadulás óta született magyar regények közül Ottlik *Iskola a határon*ja talán a leggyönyörűbb (nekem a legkedvesebb, s ez igazán nem vall egyedülálló ízlésre). A regény első lapja pedig megidézi 1957 nyarát. Felejthetetlen mondatok, az ember valahogy nagyobb önbizalommal gondol anyanyelvére, saját embervoltára — csak mintha 1957 hiányozna. Istenem, 1957 nyara!

Nem félek a kíméletlenségtől, elvégre egy tanítványságától megfosztott, mesterhiányt panaszolónak ez megbocsátható, de igazságtalanul vádaskodó nem akarok lenni. Lehet, hogy a világon ma sehol sincsenek klasszikus mesterek? Hogy az őrzés és a mértékfelmutatás mindenütt magányba zárja az alkotókat, a magány pedig megkövesít?

A *hegyi költő* is bizonyítja egyébként, hogy a beidegződött reflexek foglyai lehetünk: Nemes Nagy Ágnes csodálatos *védő beszédet* írt Babitsról, s nemcsak úgy, hogy a költő életművét egykor elutasító és meghamisító emberekéről, egyfajta szemléletről és gyakorlatról felháborodottan, néha gyilkos szellemességgel szól. Nemcsak így. Az elragadó tanulmányban egyetlen mondat sincs, ami akárcsak utalna, kérdezne Babits botlásaira, a valamilyen szinten bizonyára mégiscsak megnyilatkozó gyarló voltára. Pedig szívesen hallanám Nemes Nagy Ágnestől, hogy miképpen éli és szenvedti át újra a mindennekfelett szeretett Babits tévedéseit. Akár emberi, akár költői tökéletlenségeit. Emlékszem, sok esztendővel ezelőtt József Attila *Kiáltozásáról* beszéltünk, illetve egészen másról, s a vers csak érintőlegesen került szóba, s ahogy várható, a társaságban mindenki borzongó áhitattal idézte fel. Nemes Nagy Ágnes pedig anélkül, hogy összezúzta volna ezt az áhitatot, tehát *nem* a kívülálló szenvtelenségével, *nem* kötözködő méricskéléssel jegyezte meg, hogy a második sor jelzője felesleges, henye s így ügyetlen, mert a „nagy bajom” nem nagyobb, nem súlyosabb, mint a jelző nélküli baj. Szótagtöltés — mondta, s annyira otthonosan, bensőségesen, ahogy az ember tudja: a szekrény alja vagy a legfelső polc poros, de azért ez a lakása, a vára, terepe, mindene.

Ha Nemes Nagy Ágnes megszólal, s akár egy egész életműről, akár egy jelzőről beszél, mindig otthonosságot sugároz, számára az irodalom lakható tér. Túlsórduló indulattal olykor szüksége van a közvetlen kimondásra: „Bejelentem tehát igényemet az egész, nagy irodalomra, minden porcikájára, nem engedem kicsavarni a kezemből az érték egy darabját sem; szükségem van az Ó-magyar Mária-siralomra éppúgy, mint Petőfire vagy József Attilára, Homéroszra éppúgy, mint a most születőkre” — de a tárgyyszerű, higgadtokos megfigyelések közben is érezni, hogy az irodalom „minden porcikája” testként hozzátartozik. Szóval: otthonosan mozog a költészetben, s ha azt találnám mondani: szinte házikabátban, valami nagyon szép, talán sötétkék

vagy melegbarna, hosszú, bársony pongyolára gondolnék. Kényelmes és méltóságot adó ruhadarabra.

Az érzékletesség, különösen a téri érzékelés kifejezése bizonyára összefügg ezzel az otthonossággal, de a kettő nem ugyanaz. Nemes Nagy Ágnes azt írja *Az örök folyósóról*, hogy „a vers rövid. Főleg belső teréhez képest”, s az ilyesféle „leírás”, ezek az első hallásra egzakt megállapítások árulkodnak leginkább arról, hogy költői érzékeléséről „számol be”. Látja a vers zenéjében hallható fejfölvetés mozdulatát és hallja a képekben megjelenő tárgyak zörejeit. Azt írja Babitsról, hogy „a végső kérdések és azon is túliak szélvihara rázta egész lázas valóját, olyan volt, mint valamely végső bástyára kitűzött, szaggatott, tépett zászló, állandóan *érezte*, amit gondolni is alig lehet”. Érezkenni azt, amit gondolni is alig lehet: a költészetet és a költői magatartást ennél találóbban aligha lehetne meghatározni. S persze ezt teszi Nemes Nagy is — a Babits-könyv is költészet, költői tett, tehát a sok-sok végigmondott, aprólékosan-figyelmesen megközelített és rögzített dolog mögött ott vibrál az érzékelhető, sejtethető végtelen világ.

A *hegyi költő*ben bátran *anyagmintát vesz* Nemes Nagy Ágnes: nincs szüksége semmiféle kényszeres leltározásra. Sajnálja persze, hogy a teljesség nem fér bele egy kötetbe, de nem rémül el, remekül él a saját belső szabadságával, a válogatás lehetőségével. És talán öntudatlanul épít az olvasó tehetségére is. Azt mondják, a jó tankönyv, a jó irodalomtanár annyit ad egy-egy verselemzésben, hogy más műveket már önállóan közelíthessen a diák. A *hegyi költő* ilyen értelemben is kiváló tankönyv. Jónásról többek között azt olvassuk: „Meglóg, fogadkozik, duzzog, kifogásol, kételkedik. Ez kell nekünk, ez kell; mit is kezdenénk egy kételytelen hőssel? Egy botcsinálta hős, egy kudarchős, nem is elbukó, hanem megszegyenített hős: mennyire ismerjük ezt a figurát, mennyire hordozza legmélyebb tapasztalatainkat. Isten balekja. Hős. Ott áll azon a keskeny sávon, a nagy zúgó, ontológiai pátosz és a legköznapi esendőség között. És persze, éppen a tények ősi dramaturgiája folytán válik személye elsőprően hitelessé, az ellentét okán, lotykos, rongyos, ragadós ruhájú, szembetűnően alultáplált figurájának harca Ninive ellen abszurd; de mi ez ahhoz a harchoz képest, amit önmagával és az Úrral kellett megharcolnia?” Persze hogy vers! Tömény, szellemes és mintha minden hang külön-külön is a védtelen-érzékeny szellem fájdalmát zengetné. Felsorolásban, metaforában, egyszavas mondatban és szárnyaló körmondatban, elvont fogalmakkal és testi tünetek számbavételével jellemzi a Babits-hőst, s milyen közel hozza: nemcsak ismerősünk már, hanem a többes szám első személy használatával közülünk valóvá lesz.

Ebből a keményre kalapált szövegből szívesen kiemelnék néhány szókapcsolatot — meggyőződésem, hogy Nemes Nagy Ágnes szinte egész költői látásmódját tettenérhetnénk így —, olyasfélé, mint az „Isten balekja”, a „zúgó, ontológiai pátosz”, s különösen a „szembetűnően alultáplált” kifejezést, de a buzgó részletezés helyett megintcsak őt idézem, a fontoskodástól idegenkedő vállrándítását: „node mindegy. Akinek füle van, hallja”. S különben is: ha példákat keresnék, jószerével az egész könyvet idézhetném, hisz éppen ez a lényeg: a szöveg minden porcikájában fellelhető egységes szemlélet (ha ugyan szemléletnek nevezhető a világérzékelés).

Ni csak! a zárójelem is talán Nemes Nagy hatására biggyesztődött ide? Igen, a zárójelekről külön is érdemes szólni. Először a változatosságukról, noha tipizálhatók. Mert kiegészítőek vagy a szakadatlan ellentmondást erősítik, az ember, a költészet rebbenékenységét érzékeltetik, máskor a végtelen-

ségre figyelmeztetnek. Az olvasó meg bólogat, az íróval feszül és néha hangosan nevet — például a *Fekete ország* elemzésébe szőtt tűnődésen: „többen megjegyezték már, milyen kár, hogy a fekete magyarul magas hangrendű szó; milyen jó volna, ha például »noir«-nak hívnák. De hát mit tegyünk? Elég fekete ez így is”.

Tűnődései közé gyakran ironikus „áltűnődéseket” iktat, a csacska diáklány mindenre rácsodálkozó pillantását próbálja, grimaszokat; mintegy a vitát késleltetve s a lecsapást fokozva latolgatja a képtelen állításokat is. Meglep, de azért érezhető: most jön a sodró érvelés. Felemel például egy kritikusi mondatot, amely Babits passzivitását, cselekvő energiái fogyatékoságát állítja. Egy percig tartja, forgatja ezt a magabiztos kijelentést — tessék figyelni! így tűnődik álnaivul: „Érdekes. Elvégre lehetséges; nehéz volna valakinek a cselekvő energiáját megmérni, mint a vérnyomását.” Aztán következik az a bizonyos elsöprő replika: „Ehhez képest mintha elég mozgalmas életet élt volna a költő: szerkesztette a Nyugatot, a magyar irodalom legfontosabb folyóiratát; állásából háromszor mozdították el az első világháború alatt és után politikai okból; egy forradalom egyetemi tanárrá tette, egy irodalmi forradalom vezető alakjaként közéleti, szellemi harcok állandó középpontja volt...” És így tovább, feltartóztatathatlan lendülettel.

A szenvedélyes szeretet mindig meglepő dolgokat fedez fel, hisz a „szenvédély” meg a „szeretet” is végtelenül individuális. Nemes Nagy Babits-könyve annyi meglepetést kínál, hogy ocsúdni sincs idő közben — ezért is olvasható olyan izgalommal, egy szuszra. De soha nem hatásvadászoan megfőkkentő. Meglepetést gyakran az okoz, hogy nagyon egyszerűen fogalmaz, Amit az első világháború korszakváltó hatásáról ír, vagy a magyar dekadencia sajátosságáról, aztán a magyar századvég szellemi-költői sivárságáról, arról az évtizedekig tartó időszakról, amikor a nótát vagy a frázist hitték költeménynek, s amikor „a művészet hivatásos közvetítői” is elvesztették érzéküket, igényüket az igazi költészetre. Meglepő Nemes Nagy, amikor a legismertebb-vitathatatlanabb tényeket is megjeleníti. Mert ki ne tudná, hogy a Nyugat-nemzedék megújította a magyar irodalmat és az irodalmi gondolkodást, s hogy a nemzedék kiemelkedő alkotója volt Babits. Mindez tény, száraz, lexikontény, a költő azonban éppúgy élménnyé avatja, érzékelhető, személyes, izgalmas „tárggyá”, ahogyan a csillagos égbolt, a pusztán süvöltő szél, egy szomorúfűz vagy egy lyukba bűvő bogár is az lehet. Így hát *A hegyi költő*ben ezt a „tényközlést” találjuk: „Babits Mihály a nagy Nyugathegylánc egyik fő-orma, a vízváltató hegysoré, amely a századelőn gyűrődött fel a magyar irodalomban, amelytől számítva másfelé folynak a folyók”.

Meglepetést keltenek aztán a valóban eredeti, egészen új versértelmezések, az évtizedeken át gépiesen szajkózott és tovább adott hiedelmeket szétfoszlato magyarázatok — közülük is talán a leghatásosabb *A lírikus épülőjáról* szóló rész. Hatásos? Az „objektív” szövegelemzésen átsüt a személyes kín: itt nem arról van szó, hogy Nemes Nagy Ágnes *hogyan viszonyul* a babitsi példához, hogy szereti, lelkében dédelgeti — nem, itt a saját megszenvedett próbálkozásai dörömbölnek, no persze, fegyelmезetten, a végsőkig visszafogottan, de azért takarhatatlan, hogy a kötet *kettős portré*. Éppúgy szól Babits világáról, mint Nemes Nagyéről. Tényleg nem lehet, talán nem is érdemes másként közelíteni.

Nincs értelme tovább szálazni, hiszen újra és újra csak azt ismétlem: Nemes Nagy Ágnes Babits-könyve egyetlen költői látomás-hallomás-érzet, hogy versszerkezetű mű. Vagy a mániákusan (talán rondószerűen) vissza-

hozott főtémák építésében is követhetem őt? Csempésszem ide legkedvesebb rögeszméimet, „fedezem fel” a könyvében ezeket, ahogyan ő teszi a Babits-életmű ürügyén? Mert tanulmányának még az utolsó, zárójeles (!) félmondata is önidézet: „hiszen hajózni szükséges”. A latin szállóige (navigare necesse est) a tenger ősi nagy erejű, természetes hullámzásával bukkan fel újra Nemes Nagy Ágnesnél; a megszállottak lendületével emlékeztet, s mert ott a zárójel, hát kételkedőn, öngyötrőn és önironikusan is hangzik az egész: korszerű profétaszavakká lényegül. Mint ahogyan — legalábbis számomra — ige hirdetés az a néhány mondat is, amelyben Babits „aszkezisét”, erkölcsi fegyelmének természetét, „felfelé irányultságát” jellemzi. Végső soron azt a tartást, amelyet egy totális világnézettel már nem rendelkező kor reprezentatív költője megmutathat: „az örömök *hierarchiájának* felfedezése” ez. Belső rend, öntörvényű, egyszeri, széljegyzetként akár rá is írhatnánk: házi használatra — és mégis világnagy lehet.

*

Nagyon fiatalon olvastam az Illyés szerkesztette Babits Emlékkönyvet, amely a költő halálának évében jelent meg. Annyi idő után arra emlékeztem, hogy a friss gyász fogja össze a kötetet, s hogy a gyászban iszonyú rémület van, de — bizonyára igazságtalanul — Hunyady Sándor rövid, alig egyoldalas írása maradt meg bennem a legelevenebbnek. Lappangó mesterhiányom okozta vajon, hogy mondatait épségben őriztem, hogy időközben is oly sokszor eldűnnyögtem? A kényszerűen-dacosan mindhalálig „törvénytelen”, sóvárgó és azért el-elolcsósodó Hunyady, a könnyen barátkozó bohém és a senkihez sem tartozó alkotó Babits temetéséről ír — és kihívóan, már-már frivol módon, megdöbbenve ébred rá, hogy jól érzi magát. Erre emlékeztem: az ő borzongására meg a magaméra, hogy Babits temetésén jól érezhette magát, és a kétségbeesett melegségvágyra: „mert mindenkit szerettem, aki a temetőben összegyűlt”. Nem tudom, Nemes Nagy Ágnes ott volt-e azon a temetésen — mindegy. „Matrózblúzos húségesküjét” a sohasem látott Babits kezébe tette, s jól ismeri, megtapasztalta a Hunyady-féle ámulatot: „Mi mindent tud tenni egy nagy szellem!... Vonzása összegyűjti azokat, akik szeretik egymást.” S ha maga részese lehetett ennek a csodának, talán érti a nélkülözéstől nyugós szertelenséget is.

LEVENDEL JÚLIA

Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban

Tudományos monográfia több mint fél évszázada nem foglalkozott Görgeyvel. Szaporodó forráskiadások és 1848—49-es feldolgozások révén szakmai értelemben fokozatosan érlelődött annak lehetősége, aminek szükségességét vitatni sem lehet: készüljön összefoglaló pályakép Görgey szabadságharcbeli működéséről. A szélesebb közvélemény érdeklődését eddig többnyire a szépirodalmi feldolgozások próbálták kielégíteni, szakmai szempontból — enyhén szólva — kifogásolható módon. Az előbb említettek mellett az olvasóközönség ízlésének átalakulása, a dokumentatív, értekező műfajok térhódítása és a Gör-